

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Міжнародного кооперативного альянсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ica.coop/members/member-stats.html>. – Назва з титулу екрана.
2. Про сприяння розвитку кооперативів. Рекомендація 193 МОП 2002 року // Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці 2000–2007 рр. – Видання українською мовою. – Женева, 2008. – Т. 3. – С. 1610–1619.
3. Офіційний сайт Міжнародного кооперативного альянсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ica.coop/coop/principles.html>. – Назва з титулу екрана.

УДК 330.59:614

ЗАЛЕЖНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ВІД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

М. О. Джаман, доктор економічних наук; С. А. Веремей

Розвиток світової економічної думки проходить через призму часу та пов'язаний із розумінням людських відносин і праці. Загальновідомо, що економічні проблеми, які є в сучасному суспільстві, зовсім не нові й давно відомі, вони поглиблюються, змінюються і поступово вирішуються. Досвід економічно розвинутих країн і ще більшою мірою країн, що здійснили впродовж останніх десятиріч економічний ривок, – Японії, Південної Кореї, Німеччини, Ірландії, Чехії, Угорщини, Словенії, Естонії – демонструє вирішальне значення саме людського капіталу, якості робочої сили та мотивації ефективної праці. Ця нова концепція, яка орієнтована на примат людського розвитку, замінила ту, рушійною силою якої було створення та запровадження нових технологій, нагромадження не стільки людського, скільки уречевленого капіталу.

Метою статті є аналіз проблеми залежності людського капіталу від економічних і соціальних потреб суспільства в сучасних умовах господарювання. Виявити основні тенденції, які відображають становлення та поширення теорії людського капіталу України на початку XXI ст.

Людський капітал – це соціально-економічна категорія, похідна від категорій «робоча

сила», «трудові ресурси», «трудовий потенціал», «людський фактор». Людський капітал у загальному вигляді можна розглядати як сукупність належних працівникові природних здібностей (здоров'я, творчі схильності тощо), а також самостійно накопичених (набутих є результатом життєвого досвіду) та розвинутих ним унаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення. Обов'язковою умовою використання людського капіталу є практична реалізація працівником своєї здатності до праці в суспільно корисній діяльності, завдяки ефективній зайнятості, що забезпечує отримання додаткової вартості та виявляється у підвищенні доходів і соціального статусу працівника, зростанні прибутків роботодавця та національного доходу країни [1]. Відомі американські економісти П. Самуельсон та В. Нордхаус зазначають, що термін «людський капітал» слід розуміти запас корисних і цінних навиків і знань, які накопичені людством у процесі освіти та навчання. Лікарям, юристам та інженерам потрібно багато років для отримання формальної освіти та практичних навичок. Частина високих гонорарів цих спеціалістів можливо вважати доходом від їх власних інвестицій у людський

капітал, тобто доходом від освіти, яка зробила їх висококваліфікованими спеціалістами [2].

Слід підкреслити, що високий рівень освіти традиційно характерний для українського народу. Всі переписи населення повоєнних часів фіксували невпинне підвищення рівня освіти. Якщо, за даними першого повоєнного перепису населення 1959 р., середня тривалість навчання населення України віком 10 років і старше становила 5,05 років, то в 70-х рр. цей показник збільшився до 6,43 років, 1979 р. – до 8,07; у 1989 р. – до 9,34, а за даними 2001 р. становив 10,32 років. Таким чином, середня тривалість навчання збільшилась удвічі, практично досягши стандартів економічно розвинутих країн [3].

Висока професійно-освітня підготовка полегшує адаптацію фахівців до ринкового середовища, зокрема в контексті формування доходів та адекватної поведінки до ринку праці. Наявність вищої освіти у 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,6 разу підвищує імовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає і на спосіб життя, зокрема на споживчу поведінку. Значно вищі доходи освічених людей дозволяють їм не вдаватися до таких видів економічної діяльності, як праця в особистому підсобному господарстві, тому що доходи більшою мірою формуються з грошових надходжень.

Громадяни, які отримали вищу освіту, сприяють прискоренню науково-технічного прогресу, здійснюючи відкриття в різних галузях науки і виробництва, вдосконалюючи технології та примножуючи таким чином не тільки свій прибуток, але й усього суспільства. Тобто наукові відкриття є прикладом чистих суспільних благ, а інвестиції в освіту сприяють їх виробництву. Внесок освіти в економічне зростання полягає в тому, що вона наділяє робочу силу знаннями, сприяє нарощенню нових знань людини, стимулює процес продукування нових ідей і впровадження їх у практику. І головне – це її мобільність. Освічена людина може адаптуватися до умов життя і працевлаштуватися на той час, поки з'явиться робота відповідно до душевного комфорту. Вища освіта поступово стає не тільки фаховою, а й духовною потребою громадян. Пере-

лічимо основні риси сучасної світової системи вищої школи.

По-перше, розширюються можливості громадян, які мають бажання, здібності, мотивацію та відповідний рівень знань. Вища освіта поступово стає доступною людині протягом усього життя, особливо в період підготовки й здійснення творчої і виробничої діяльності. У США, Японії та деяких інших економічно розвинених країнах держава забезпечує лише часткову економічну підтримку студентам. Однак у цих країнах створені умови для того, щоб кожний бажаючий міг сам заробляти на здобуття освіти. У країнах з економічним спадом час, проведений у вищих навчальних закладах, часто розглядається студентами та їх батьками як тимчасовий захист від безробіття, можливість «пересидіти» важкі часи, сподіваючись на позитивні зміни в економіці або працевлаштування за кордоном. Універсальність доступу до вищої освіти означає також існування на альтернативній основі вищих навчальних закладів різних форм власності. Якщо в економічно розвинутих країнах державні й недержавні вищі заклади освіти природно співіснують, доповнюючи один одного, то в постсоціалістичних країнах недержавні форми вищої освіти лише набирають сили і виборюють право на своє суспільне визнання.

По-друге, урізноманітнюється набір форм і методів навчання для задоволення освітніх потреб, а саме: навчання й підвищення кваліфікації громадян у зручній для них час і в зручній формі (очне, заочне, вечірнє), ширше впроваджується дистанційне навчання, створюються та використовуються навчальні модулі, система обліку (контролю) знань, організація «віртуальних» вищих закладів освіти, застосовується потенціал нових методів і технологій навчання тощо.

По-третє, спостерігаються тенденції до зростання універсальності підготовлених кадрів і підвищення їх компетентності. Вимоги до компетентності стають жорсткішими: те, що вважалось достатнім учора, сьогодні задовольняє мінімум необхідного, а в майбутньому раніше набутих знань буде вже замало.

По-четверте, посилюються зв'язки вищої освіти з виробничою сферою суспільства.

Нині одним із основних завдань вищої школи є розвиток наукових досліджень, упровадження у виробничо-технологічний процес науково-технічної творчості, обслуговування та збереження науки й наукових знань. Тобто наука є самостійною продуктивною силою.

По-п'яте, стандартизуються норми, поняття якості та відповідності освіти. Вища освіта за своєю сутністю є міжнародною. Однак реалізує свої цілі й завдання вона в конкретних геополітичних умовах. Взаємодіючи з іншими установами та організаціями як у своїй країні чи регіоні, так і на міжнародному рівні, вищі навчальні заклади використовують схожі навчальні плани та програми, надають близькі за назвою і змістом кваліфікації і ступені. Проте кожен із них має свої особливості, характерні відмінні риси, що дає змогу виділитися серед інших навчальних закладів як у своїй країні, так і за кордоном. Це означає інтеграцію вищих навчальних закладів світу для вирішення загального освітнього завдання з одночасною їх диференціацією [4].

Отже, розвиток освіти є, з одного боку, важливим чинником вирішення важливих соціальних завдань, пов'язаних із досягненням ефективної зайнятості населення. Населення цілком адекватно реагує на прямо пропорційний зв'язок між рівнем освіти і доходами: чим вищий є рівень освіти, тим вищими є і сукупні доходи і тим меншою частка натуральних доходів у них. З іншого боку, ці сфери набувають першочергового значення у забезпеченні економічного розвитку країни, справедливого розподілу національного доходу, зменшення злочинності, зростання рівня культури виробництва та споживання, підвищення якості життя взагалі. Вдосконалюючи здатність населення отримувати та використовувати інформацію, освіта поглиблює у людей розуміння самих себе та навколишнього світу, збагачує розум, розширює досвід і вдосконалює вибір, який вони роблять як споживачі, виробники та громадяни. Усе це прямо й опосередковано сприяє людському розвитку [5].

Сучасний рівень економічної активності населення України значно нижчий, ніж у більшості країн світу. Це пояснюється, головним чином, високою активністю жінок

20–49 років і тривалістю відпустки по догляду за дитиною, впродовж якої жінка, яка раніше працювала, вважається зайнятою. Загальна чисельність економічно активного населення становить 22,2 млн осіб у 2004 р., 22,3 млн осіб – 2007 р. та 21,4 млн осіб – 2010 р. Поряд із цим спостерігається падіння пропозиції кваліфікованих робітничих професій: частка осіб з професійно технічною освітою серед економічно активного населення зменшилася до 20 %. Відповідно значною залишається і пропозиція некваліфікованої робочої сили: близько третини економічно активних осіб не мають професійної освіти, в тому числі близько 7 % економічно активного населення не мають навіть повної загальної середньої освіти [6].

Такі структурні зрушення характерні країнам із низьким рівнем економічного розвитку: тільки там через перенесення низки виробництв з економічно розвинутих країн і загалом сировинну організацію економіки відбуваються подібні процеси. Натомість у розвинутих країнах і в країнах, що розвиваються високими темпами, стрімко зростає частка професіоналів, зокрема фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, генної інженерії тощо. Інновації потребують не тільки і навіть не стільки коштів для придбання нових технологій, скільки персоналу для їх упровадження, а якщо не розроблення, то принаймні подальшого розвитку. Поширення бідності, низький рівень життя в цілому створюють непереборні перешкоди для впровадження повномасштабної системи соціального страхування, отже, і для належного соціального захисту населення. Сьогодні будь-яке серйозне захворювання, стихійне лихо і значне пошкодження будинку або квартири, автомобільна аварія тощо реально прирікають усю родину на зубожіння. Система соціального захисту, що діє в країні, орієнтована переважно на уразливі верстви населення, а їх підтримка реалізується у формі соціальної допомоги. Разом з тим, охоплення дійсно широких верств населення добровільним страхуванням зумовило б багаторазове зниження ризику бідності в разі настання страхової події, тож зменшило б необхідність

надання соціальної допомоги за рахунок бюджету.

Низький рівень заробітних плат спонукає значну частину економічно активного населення шукати роботу за межами України. За різними оцінками, 2,5 – 3 млн осіб у середньому впродовж 6 місяців працюють за кордоном. Приблизно 65–70 % населення Західної України працюють роками в Італії, Іспанії, Португалії та інших країнах Європи та світу. Сама по собі масштабна трудова міграція – досить поширене явище в бідних країнах, це важлива складова процесу їхньої інтеграції у глобальні ринки, зокрема в ринок праці, та джерело доходів населення. А оскільки виїжджають переважно молоді, освічені, активні особи, які не бажають повертатися на Україну, це призводить до старіння нації і завдає непоправної шкоди економіці нашої країни. Ще більше вражає те, що та робота, на яку погоджуються наші мігранти там, не завжди є привабливою, але там вона добре оплачується. Цю ж роботу тут за мізерну платню, звісно, виконувати не хочуть.

Ситуацію на ринку праці у найближчі роки може ускладнити вплив таких факторів:

- структурні перетворення у ряді галузей економіки (вугільна, чорна металургія, житлово-комунальне господарство тощо), що супроводжуються вивільненням робітників, загострення ситуації на регіональних ринках праці;

- значне зростання цін на житлово-комунальні послуги та збільшення частки заробітної плати у структурі доходів населення вплинуть на збільшення економічної активності населення, у тому числі найбільш уразливих його категорій;

- вихід на ринок праці значної кількості молоді з низьким освітнім рівнем, насамперед у сільській місцевості;

- черговий етап реформування Збройних сил України зумовить необхідність проведення заходів перенавчання цивільним професіям і соціальної адаптації звільнених військовослужбовців;

- низька конкурентоспроможність молоді на ринку праці через об'єктивне посилення вимог роботодавців до нових співробітників,

що особливо турбує через міжнародні інтеграційні процеси та необхідність швидко зміцнити конкурентний потенціал робочого класу за рахунок якісних змін.

Беручи до уваги логіку перехідного процесу, принаймні в його економічній частині, необхідно проводити структурні реформи, вкладати інвестиції, запроваджувати нові технології, готувати кваліфіковану робочу силу, здатну та охочу інтенсивно працювати. Отже, населенню та державі необхідно створювати нові робочі місця у себе в країні для того, щоб отримувати зиск від роботи різних навчальних закладів і тих інвестицій, які батьки вкладають в освіту своїх дітей на рідній землі. І найголовніше – необхідно відповідним органам врегульовувати відповідність потреб у певних фахівцях, щоб уникати дисбалансу, який нині спостерігається на ринку праці України: нестача фахівців інженерно-технічних і інженерно-будівельних спеціальностей на фоні перенасичення ринку праці випускниками-юристами і економістами, яким ніде застосовувати свої знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Кір'ян Т. // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64–73.
2. Самуельсон П. Економіка : [пер. с англ.] / П. Самуельсон, Э. Нордхаус, Д. Вільямс. – 16-е изд. – М. : Изд. дом «Вільямс», 2003. – 688 с.
3. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.Gov.ua>. – Назва з титулу екрана.
4. Дюндін В. Аналіз динаміки розвитку інтелектуального потенціалу України / Дюндін В. // Економіст. – 2008. – № 8. – С. 43–47.
5. Назарко С. О. Вплив освіти на регіональний людський розвиток і зайнятість населення / Назарко С. О. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 166–171.
6. Баланда А. А. Структура зайнятості населення в контексті забезпечення захищеності життєво важливих інтересів України / Баланда А. А. // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – 2008. – С. 103–107.